

א ר י א ל פ י נ ק ל ש ט י י ו נ

קציבת כהונת רבנים

- הקדמה
 - רקע היסטורי
 - הדיון בראשונים
 - שיטת המנהג
 - שיטת החוזה
 - שיטת רצון הציבור
 - מנהג המדינה
- סיכום

הקדמה

על-פי התקנות הקיימות כיום בישראל, כהונתם של רבני ערים איננה קצובה לקדנציות, כך שרבנים שנבחרו לפני 1974 מכהנים במשך כל חייהם, ואילו רבנים שנבחרו לאחר מכן יכהנו עד גיל 75, או 1.80¹ גם כהונות רבני השכונות ורבני ההתיישבות, שהמשרד לשירותי דת מממן, אינן קצובות לקדנציות.² רבני ערים, שכונות ויישובים מכהנים במשך עשרות שנים. הרבנים הראשיים, לעומת זאת, מכהנים למשך קדנציה אחת של עשור, שאחריה אינם יכולים להיבחר שנית.

דיון ציבורי על משך הכהונה של הרבנים עולה בדרך כלל בנוגע לרבנים, שאינם מתפקדים בשל גילם המבוגר.³ כמה הצעות חוק מטעם חברי כנסת, שהוגשו בשנים האחרונות, ביקשו לקצוב את כהונתם של רבני הערים לזמן מוגדר, ובכנסת האחרונה הוגשה הצעת חוק בעניין זה על-ידי חבר הכנסת אלעזר שטרן.⁴ מנגד, סגן השר לשירותי דת, הרב אלי

1 תקנות שירותי הדת היהודיים (בחירות רבני עיר), התשס"ז-2007, ק"ת 6613.
2 בנוגע לרבני שכונות ולרבני יישובים, אי-קציבת הכהונה אינו מוסדר בתקנות ולא בחוזרי מנכ"ל, אך הואיל ולא נקבע בתקנות ובחוזרי המנכ"ל כל הליך של החלפת רב מכהן, בפועל הם מכהנים בתפקידם עד גיל 67.
3 ראה למשל את כתבתה של טל רפאל "מסמר בלי ראש" מקור ראשון - צדק, 6.2.2015, בעמ' 23.
4 הצעת חוק שירותי הדת היהודיים (תיקון - בחירת רבני עיר וכהונתם), התשע"ג-2013, פ/1671/19.

בן־דהן, ביקש לקדם הצעת חוק להקמת ועדה, שתוכל להדיח רבנים מכהונתם בשל חוסר תפקוד, אך ההצעה עברה בקריאה ראשונה בלבד ולא הפכה לחוק.⁵

הצעות החוק הללו נתקלו בדרך כלל בהתנגדות של הסיעות הדתיות. לטענתן, על־פי ההלכה יש בעיה בקציבת כהונה של רבנים לקדנציות, אם בשל הצורך לשמור על עצמאות המחשבה והפסיקה של הרב, כלומר, על אי־תלותו באלו שממנים אותו, ואם מפני ש"מעלין בקודש ואין מורדין". בנוסף לאלה מועלית הטענה, כי במסורת ישראל היה נהוג שלא לקצוב כהונה של רב.

מאמר זה בא לבחון את העמדה העקרונית של ההלכה באשר לקציבת כהונה של רבנים. בשל הרצון להציג עמדה עקרונית לא נתמקד בסוגיה המשנית של רבנים מבוגרים שמתקשים לתפקד, אלא נעסוק בשאלת היסוד: האם ניתן לקצוב כהונה של רב קהילה לקדנציה בת מספר שנים? נדגיש בפתח הדברים, שאנו מתמקדים בסוגיית רב קהילה ואיננו מתעדים לעסוק בקציבת כהונה של ראש ישיבה, של דיין, או של כל נושא משרה ציבורית דתית אחרת (חזן וכדומה). נעסוק בסוגיות אלו רק במקום שבו הפוסקים קושרים את התפקידים השונים זה בזה.

רקע היסטורי

בטרם נדון במקורות ההלכתיים נציג רקע היסטורי קצר לסוגיה. הדבר חשוב הן כרקע להבנת הדיונים ההלכתיים והן בשל חשיבות מקומו של המנהג בסוגיה זו.

ראשית חשוב להעיר, כי ההפרדה המוכרת בימינו, בין תפקיד הרב המקומי לתפקיד הדיין, לא הייתה נהוגה במרבית קהילות ישראל במאות האחרונות, על אף שיש לה יסודות במקרא ובחז"ל. כפי שציין פרופ' מרדכי ברויאר, בימי הביניים "באשכנז היו 'דיין' ו'רב' שמות נרדפים, ואילו בספרד, תפקיד 'הרב' היה לדרוש בציבור, ללמד ולפסוק, וה'דיין' היה החשוב שבין בעלי התורה".⁶ החל מהמאה השש עשרה, גם במרבית הקהילות הספרדיות בוטלה ההבחנה בין התפקידים, כך שהרב "מרביץ תורה" כיהן גם כדיין.⁷ מגמה זו נמשכה בימי השלטון העות'מאני בארץ ישראל, ובתקופת המנדט הבריטי אף קיבלה ביטוי בתקנות "כנסת ישראל", שקבעו זהות של לשכות הרבנות עם

5 הצעת חוק שירותי הדת היהודיים (תיקון מס' 20) (ועדת בדיקה לרבני ערים), התשע"ד-2014, ה"ח הממשלה 456.

6 הרב מרדכי ברויאר רבנות אשכנז בימי הביניים (התשל"ו), בעמ' 476.

7 יצחק ברנד "יורו משפטיך ליעקב": הכוהן, החכם והרב כשופטים וכמורי הוראה" הרבנות - האתגר ב 537 (ידידיה שטרן ושוקי פרידמן עורכים, התשע"א), בעמ' 586.

קציבת כהונת רבנים

בתי הדין הרבניים. רק לאחר קום המדינה, בשנת תש"י, הוקמה ועדה שחקרה את סדרי בתי הדין הרבניים והמליצה להפריד בין התפקידים, כפי שאכן נקבע בחוק הדיינים תשט"ו-1955.⁸

שנית, מהמקורות ההיסטוריים עולה, שמוסד הרבנות המקומית החל להתפתח בסוף המאה הי"ג. בתחילה לא היה הרב מקבל משכורת מסודרת מן הקהילה, כפי שמסביר משה פרנק בספרו "קהלות אשכנז ובתי דיניהן מהמאה הי"ב עד סוף המאה הט"ו":

הרבנות לא היתה קשורה במתן שכר עד סוף המאה הט"ו. הרבנים התיירו לעצמם לקבל שכר טרחה מהיחידים הנזקקים להם, כמו דמי פסק, שכר סדור גיטין וקידושין, אבל לא קבלו פרס מהציבור.⁹

לאחר תקופה זו התפתח המנהג, שהקהילה משלמת לרב משכורת קבועה.¹⁰ מה היה הנוהג בקהילות אלו לגבי משך כהונת הרב המקומי? בסקירה היסטורית על מוסדות הקהילה בקהילות אשכנז במאות הט"ז-י"ח מתייחס פרופ' יעקב כ"ץ למשך כהונתו של הרב:

קו אופייני ראשון למוסדות הקהילה הוא, כי שום משרה מן המשרות, המינויים לא פחות מאשר הפקידויות - אינה ניתנת לו לאדם לכל ימי חייו. כל שכן שאין היא עוברת בירושה מאב לבן. כהונת הרב ומשרת השתדלן נמסרו לנושאייהן לזמן קצוב. הן ניתנות אמנם להארכה ואין החילוף ככלות זמן השירות הכרחי, אולם ההחלטה על כך מסורה בידי הממנים את נושאי המשרה לתפקידם.¹¹

בהמשך דבריו מתייחס כ"ץ לפרק הזמן של הכהונה: "הבחירה היא לפחות לשלוש שנים, ויש שמרתקים את הרב מראש לתקופה ארוכה יותר".¹² יש לשים לב, שהקהילה יכולה להאריך את כהונתו של הרב, אך אין היא מחויבת בכך. הרב פרופ' שמחה אסף, בספרו "לקורות הרבנות - באשכנז פולניה וליטא", עומד גם הוא על כך שכהונת הרב הייתה קצובה:

8 שם, בעמ' 591.

9 משה פרנק קהלות אשכנז ובתי דיניהן מהמאה הי"ב עד סוף המאה הט"ו (התרכ"ח), בעמ' 22.

10 ראו על כך גם בדברי מרדכי ברויאר, "מעמד הרבנות בהנהגתן של קהילות אשכנז במאה הט"ו" ציון מא 63 (התשל"ו): "ידועה העובדה שעד תקופה זו (המאה הי"ט) נתרבו יחסית המקרים של בחירת רב וניתנת שכרו על ידי הקהל".

11 יעקב כ"ץ מסורת ומשבר (התשל"ח), בעמ' 133.

12 שם, בעמ' 110.

על פי רוב היה הדבר נעשה באופן זה: כתבי הרבנות נכתבו כמעט תמיד לשלש, לארבע או לחמש שנים וככלות הזמן הקצוב בכתב הרבנות והקהילה לא חזרה וחדשה את כתב הרבנות היה הרב נחשב נפטר ממשמרתו.¹³

הרב אסף מביא מקרים, שבהם לא הוארכה כהונת רב מכהן והציבור בחר ברב חדש. הוא מציין, ש"מקרי פיטורין קרו גם לגדולי הדור", וכדוגמה הוא מעלה את הפסקת כהונתו של הרב יאיר בכרך, בעל שו"ת חוות יאיר, בעיר קובלנץ.¹⁴ פרופ' כ"ץ והרב אסף מביאים דוגמאות רבות לכתבי רבנות שהוגבלו לתקופות זמן, ואף מראים שבאזורים גדולים הותקנו תקנות בנוגע להגבלת כהונת הרב, תקנות שחלו על כלל הקהילות בתחומי האזור. גם ד"ר שילם ורהפטיג, בספרו "דיני עבודה במשפט העברי", הביא דוגמאות רבות לכתבי רבנות מעין אלו, מוועד קהילות ליטא ומהעיר במברג.¹⁵

כאמור לעיל, כתבי הרבנות ניתנו בדרך כלל לתקופה של שלוש עד חמש שנים, אך היו מקרים, שבהם ניתן כתב הרבנות לתקופה קצרה יותר. פרופ' חיים הלל בן-ששון מביא תקנה, שנחתמה בפראג ב-1577 בידי ראשי הקהילה והרבנים, הקובעת "שלא יתפוס אדם שום משרה בקהילה זו - לא של ראש, לא של רב, ולא של דיין, ולא שום משרה שהיא, אלא למשך שנה אחת: ובסוף כל שנה יחודשו המשרות לפי התקנות".¹⁶

נוהל דומה נהג גם בקהילות היהודיות באימפריה העות'מאנית - שבתחומה נמצאו מרבית הקהילות היהודיות הספרדיות - כפי שכותב ד"ר ירון בן-נאה:

בין פעולותיה של ההנהגה הקהלית והעירונית: החזקת בעל תורה, המכונה במקורות 'מרבץ תורה', 'חכם' או 'חכם הקהל'... תקופת המינוי של המרבץ תורה הייתה קצובה, וכל עוד היו הצדדים מרוצים זה מזה חודשה העסקתו. הדחה או פיטורין לא היו שכיחים, ונבעו בדרך כלל מסכסוכים אישיים או על רקע חוסר התאמה לתפקידו.¹⁷

בן-נאה מראה, כי משך הכהונה של חכם היה מוגבל לשנים אחדות (בין שלוש לעשר). לדבריו, למרות שמקובל היה לחדש את העסקתו של החכם, ידועים רבנים שהועברו מתפקידם עם תום כהונתם.¹⁸ דוגמאות להליכי הדחה של רבני ראשיים בקרב יהדות

13 הרב שמחה אסף לקורות הרבנות - באשכנז פולניה וליטא (התרפ"ז), בעמ' 57.

14 שם.

15 שילם ורהפטיג דיני עבודה במשפט העברי כרך ב (התשמ"ב), בעמ' 536-537.

16 חיים הלל בן-ששון תולדות עם ישראל בימי הביניים (התשכ"ט), בעמ' 271.

17 ירון בן נאה יהודים בממלכת הסולטנים: החברה היהודית באימפריה העות'מאנית במאה השבע עשרה (התשס"ז), 224-226.

18 שם, בעמ' 227.

קציבת כהונת רבנים

ספרד ניתן למצוא בספרו של פרופ' ירון הראל, העוסק ב"מינוי רבנים ראשיים והדחתם בבגדאד, דמשק וחלב".¹⁹

אם כן, המנהג המקובל בקהילות ישראל היה למנות רבנים לתקופת זמן מסוימת, שאחריה יש באפשרותם להתמנות בשנית, אך הדבר היה תלוי ברצון הקהילה.

הדין בראשונים

ברוב תקופת הראשונים לא הייתה תפיסה של רב מקומי במונח שאנו מכירים כיום, ולכן, ההתייחסויות של הפוסקים הן למשרות אחרות.

הרמב"ם פוסק, שכל מינוי לשררה על ישראל הוא לכל החיים:

שככהן משוח מלחמה משמש במקדש משמש בד' כלים כשאר כהנים, מעלין משררה לשררה גדולה ממנה ואין מורידין אותו לשררה שהיא למטה ממנה, שמעלין בקדש ולא מורידין, ואין מורידין לעולם משררה שבקרב ישראל אלא אם סרח.²⁰

דברי הרמב"ם נאמרים על כלל השררות בישראל, אך אין זה בטוח שהם שייכים במשרת רבנות. כך, למשל, הרמב"ם פסק כי "כל השררות וכל המנויין שבישראל ירושה לבנו ולבן בנו עד עולם", אך חלק ניכר מהפוסקים סבר, שדברי הרמב"ם אינם חלים על משרות רבנות.²¹

הריטב"א אף חולק עקרונית על דברי הרמב"ם:

שכל שמיניהו סתם בשום מינוי ושררה בלא קביעות זמן שאין מסלקין אותו מאותו מינוי אלא בטענה.²²

על-פי דברים אלו, האיסור להפסיק כהונה קיים רק כאשר משך המינוי לא נקצב מלכתחילה. הרשב"א, בתשובה שעוסקת במשך כהונתו של חזן, טען גם הוא, כי ניתן למנות לזמן קצוב:

כתבת בדין החזן, שאין מסלקין אותו מאומנותו, אלא אם כן נמצא בו פיסול. והבאת ראיות על זה, יפה כתבת, ויפה דקדקת... אבל עכשיו נהגו כל הקהלות,

19 ירון הראל בין תככים למהפכה - מינוי רבנים ראשיים והדחתם בבגדאד, דמשק וחלב 1744-1914 (התשס"ז).

20 משנה תורה, כלי המקדש, פרק ד, הלכה כא.

21 ראה למשל: שו"ת מהרשד"ם, יורה דעה, סימן פח; מגן אברהם, אורח חיים, סימן נג, ס"ק כה.

22 חידושי הריטב"א, מכות יג ע"א, ד"ה מאי וכו'.

למנות אנשים על כל צרכי צבור לזמן. ובהגיע הזמן, יצאו אלו, ונכנסים אחרים תחתיהם, כן למזון, וכן לקופה של צדקה, וכן על המס, ושאר המנויים הצריכים לצבור. בין שנוטלין עליה שכר, בין שאין נוטלין עליה שכר ואפילו לא קבעו להם זמן, סתמן כפי, אחר שנהגו כך. והמנהג כהלכה. שכל הדברים תלו אותם במנהג.²³

שלא כריטב"א וכרשב"א, הרמ"א חי בתקופה שבה כבר רווח המנהג למנות רב מקומי. בהגותו על השולחן ערוך עוסק הרמ"א בסוגיית מינוי הרב ודבריו נסמכים על דברי ספר הכלבו:

ומי שהוחזק לרב בעיר, אפילו החזיק בעצמו באיזה שררה, אין להורידו מגדולתו... ובמקום שיש מנהג לקבל רב על זמן קצוב, או שמנהג לבחור במי שירצו, הרשות בידם (כלבו).²⁴

דברי הרמ"א נאמרים בצורה ברורה ונייטרלית. הוא אינו מתבטא נגד המנהג לקצוב את משך הכהונה ואינו תומך בו. הוא משאיר את המנהג הזה כדבר הרשות.²⁵ כפי שנראה להלן, דברי הרמ"א הללו היו עיקר הדיון בפוסקים על סוגיית משך כהונת הרב.

בפרקים הבאים יוצגו שלוש שיטות הלכתיות לקציבת זמן הכהונה, העולות בדברי האחרונים ופוסקי דורנו.

שיטת המנהג: היכן שמנהג המקום הוא למנות רבנים לפרק זמן קצוב, ברור שעל כך הייתה דעת המינוי, ושניתן להפסיק את כהונת הרב לאחר פרק הזמן הקצוב.

שיטת החוזה: אם צוין בעת מינוי הרב, באופן מפורש, שהמינוי הוא לזמן מסוים, הרי שתוקף המינוי הוא על-פי הסיכום שבין הצדדים.

שיטת רצון הציבור: כפי שהמינוי נעשה על דעת הציבור, כך צריך המשך הכהונה להיות ברצון הציבור. לכן, ללא קשר לחוזה או למנהג, ברגע שפסק רצונו של הציבור ברב, יש להפסיק את כהונתו.

23 שו"ת הרשב"א, חלק ה, סימן רפג.

24 הגהות הרמ"א, יורה דעה, סימן רמה.

25 להרחבת פרשנות על דברי הרמ"א ראו בתשובתו של הרב עובדיה יוסף בשו"ת יביע אומר, חלק ט, חושן משפט, סימן ט, שחלק ממנה מצוטט להלן. כמו כן, ראו גם שדי חמד, כרך ח, אסיפת דינים, חזקה במצוות, סימן א, סעיף מו.

שיטת המנהג

בעניין משך כהונת הרבנים פסק החתם סופר כך:

נוהגין ברוב תפוצות ישראל לכתוב שטר הרבנות על זמן, יש על ג' שנים ויש על חמשה שנים, ומכל מקום מעולם לא נשמע שאחר כלות הזמן ההוא יצא נקי מרבנותו. וטעם המנהג הוא על פי מה שכתב בשלחן ערוך חושן משפט סימן של"ג ס"ג שאסור לפועל ומלמד לשכור עצמו יותר מג' שנים דא"כ יצא מכלל שכיר ונכנס לכלל עבד ואסור למכור עצמו בעבד עברי.²⁶

לדעת החתם סופר, קציבת כהונת הרב לתקופת זמן מוגדרת נעשית מסיבה טכנית - מכיוון שאסור לאדם לשעבד עצמו לכל החיים - אך הרב אינו מסיים את כהונתו בסוף הזמן שהוקצב. בהמשך דבריו מעמת החתם סופר את דבריו עם דברי הרמ"א (שם) ומסביר כך:

ועל כן צריך לומר נהי דכותבין זמן בשטר הרבנות, היינו לטובת הרב המשכיר שיהיה יכול לחזור בו אחרי כלות הזמן ואינו כעבד עברי, אבל הקהל אין בידם לחזור אפילו ככלות הזמן אלא במקום שנהגו ועל כן כתב רמ"א דתליא במנהג.²⁷

החתם סופר סבור, שההיתר לקצוב את כהונת הרב אינו תלוי בחוזה שמתנים עם הרב, אלא במנהג המקום. במקומות שבהם לא נהוג למנות את הרב לתקופה קצובה, אין כל ערך לחתימת חוזה עם הרב, שיגביל את כהונתו. החתם סופר מבסס את דבריו על דיוק מדברי הרמ"א, שכתב: "ובמקום שיש מנהג לקבל רב כל זמן קצוב... הרשות בידם", ותולה את הדברים במנהג המקום.

בהמשך דבריו מתייחס החתם סופר למנהג שהיה במקומו:

אבל הקהל אין בידם לחזור אפילו ככלות הזמן אלא במקום שנהגו ועל כן כתב רמ"א דתליא במנהג. ולא נשמע ולא נראה מעולם במדינות הללו שהסירו הרב והורידוהו מכסא רבנות שלו וכן לא יעשה.²⁸

לדעת החתם סופר, למרות שלפי הרמ"א מותר לקצוב את כהונת הרב במקומות שנהגו כך, בפועל אין עושים זאת "במדינות הללו". הרב יחיאל מיכל הלוי עפשטיין, בספרו ערוך השולחן, הצביע על מציאות דומה:

26 שו"ת חתם סופר, חלק א, אורח חיים, סימן רז.

27 שם.

28 שם.

...אמרו גם בזה שבנו קודם, אבל עכשיו שלא ראינו מימינו מנהג זה אלא אנשי העיר בוחרים להם רב פלוני להורות ולדון ואף שעושים עמו כתב על כך וכך שנים מכל מקום אין מסלקין אותו לעולם וכן המנהג הפשוט בכל תפוצות ישראל.²⁹

נראה מכאן, שהשיטה הסוברת כי אסור להדיח רב ממשרתו תולה את דבריה במנהג. לפיכך ראוי לציין, כי למרות שמדברי ערוך השולחן משתמע, שהמנהג בכל תפוצות ישראל בתקופתו הוא שאין מדיחים רב ממשרתו, הרי הנוהל, שתפקיד הרבנות הוא לכל החיים, היה קיים רק באזורים מסוימים. כך, למשל, מעיר על דברי החתם סופר הרב יחיאל יעקב ויינברג, בעל שו"ת שרידי אש:

והנה, בערי אשכנז המנהג לעשות חוזה לג' שנים ולסלקו אח"כ אם יכשר הדבר בעיניהם, ואף שכתב החתם סופר ז"ל דברב ושו"ב [- ושוחט ובודק] שנתמנו לג' שנים, אסור להעבירם כל ימי חייהם, מכל מקום באשכנז אין המנהג כך ועיין ברמ"א בורה דעה סימן רמ"ח סכ"ב: 'ובמקום שיש מנהג לקבל רב על זמן קצוב... הרשות בידם'.³⁰

ובדומה לזאת העיר הרב מרדכי יעקב ברייש, בשו"ת חלקת יעקב, על המנהג בארצות הברית:

ועיין בחת"ס חו"מ סימן כ"ב ואו"ח סימן ר"ו ועוד בכמה תשובות שצוח ככרוכי' שאסור לסלק רב מרבנותו, אף שנכתב בהחזרה שלו רק על ג' שנים... ולא נשמע ולא נראה מעולם במדינות הללו לסלק רב מכסא רבנותו שלו וכן לא יעשה וכו' עי"ש, ואפילו הכי, במדינות ארה"ב כידוע המנהג אף לענין רבנים לסלקם לאחר זמנם, וכמו שכתב הרמ"א דתלי' במנהג.³¹

שיטת החוזה

בניגוד לתפיסה, שתלתה את הדברים במנהג, סברו רבים כי משך זמן כהונתו של הרב תלוי בחוזה שנקבע אתו מראש. לשיטתם, הטענה כי אין לפטר רב נכונה רק כאשר תפקידו לא הוגבל מלכתחילה. כך למשל כתב הרב שלמה קלוגר, מגדולי הפוסקים במאה הי"ט:

29 ערוך השולחן, יורה דעה, סימן רעה, סעיף כט.

30 שו"ת שרידי אש, חלק א, סימן קלו.

31 שו"ת חלקת יעקב, חושן משפט, סימן כח.

קציבת כהונת רבנים

שאלת על דבר הרבנים שמתקבלים על ג' שנים אם יכולין אח"כ לדחותם... דסוף סוף כיון שמקבלין רק על זמן אם כלה הזמן יכולין לדחותו אך זה כמה כתבתי לק"ק פאמרין דנהי דיכולין לדחותו היינו רק רוב הצבור ולא המיעוט... ועכשיו נחשב הרוב היינו רוב פורעי המס כמו שכתב המגן אברהם שם מיהו אם ישתקו איזה ימים ולא יסלקו אותו מיד נשאר כמעיקרא ואין בידם עוד לדחותו עד גמר עוד ג' שנים כמקדם.³²

לדבריו, בתום החוזה ניתן להחליף את הרב, אך לזאת דרושה הסכמת רוב הציבור. בדומה לכך טען הרב שלמה יהודה טאבאק בשו"ת תשורת שי,³³ כי אם נקבע זמן מלכתחילה אין הרבנים יכולים לומר ש"מעלין בקודש ואין מורידין".

תשובה הלכתית מפורטת לעניין הסרת רב מכהונתו נכתבה בידי הרב עובדיה יוסף. עד 1980 קבע החוק, כי כהונת הרבנים הראשיים בישראל קצובה לתקופה של חמש שנים, שבסופן ניתן לבצע הליך בחירות מחודש או להאריך את כהונת הרבנים. כך למשל, בשנת 1936, לאחר פטירתו של הרב קוק, נערכו בחירות חדשות והוחלט שהן תהיינה גם למשרת הרב הראשי הספרדי, על אף שהרב יעקב מאיר כבר כיהן בתפקיד במשך 15 שנה.³⁴ גם בשנת 1972 נקבע הליך בחירות על בסיס החלטת ממשלה, ובבחירות התמודדו הרב עובדיה יוסף והרב שלמה גורן על משרות הרבנים הראשיים כנגד הרבנים הראשיים המכהנים, הרב נסים והרב אונטרמן.³⁵ בתשובה הלכתית, שכתב הרב עובדיה יוסף באותה העת, הוא מספר על פנייה שקיבל מרבנים חברי בית הדין הגדול, שביקשו ממנו להתמודד כנגד הרב נסים. בתשובתו הארוכה הוא דן בסוגיית קציבת הכהונה ומראה, כי הנוהל - שעליו הוא אומר כי "הנה ידוע שבחירת רב ראשי לישראל נעשית לזמן קצוב, לחמש שנים" - הנו ראוי ולכן מותר להתמודד כנגד הרב הראשי המכהן. הוא התבסס, בין השאר, על שו"ת משפט צדק ועל תשובת הרשב"א, שהובאה לעיל:

וכן כתב בשו"ת משפט צדק ח"א (סי' עח) דהא דקיימא לן שמעלין בקודש ואין מורידין, וכל שהחזיק בשררה אינם יכולים לסלקו, זהו דוקא כשקבלוהו בסתם, ולא קבעו לו זמן קצוב, אבל אם קבעו לו זמן למינויו, כשמגיע הזמן אין עליהם שום חיוב, ורשאים להורידו מגדולתו. וכדמוכח בתשובת הרשב"א.³⁶

32 שו"ת האלף לך שלמה, חלק אורח חיים, סימן לח.

33 שו"ת תשורת שי, חלק א סימן תלו.

34 הרב מאיר התמודד בשנית על משרת הרב הראשי וזכה בה.

35 הרב בנימין לאו ממרן עד מרן - משנתו ההלכתית של הרב עובדיה יוסף (התשס"ט), בעמ' 101.

36 שו"ת יביע אומר, חלק ט, חושן משפט, סימן ט. הרב רפאל שטרן האריך גם הוא לדון בשאלת "מעלין בקודש ואין מורידין" במינויים לתפקידים ציבוריים. בסיכום הדברים הוא העלה כמה טענות בעד מינוי

ובעצם, זאת הייתה גם עמדתו של החתם סופר. בשו"ת נטע שורק מופיעה תשובה של הרב שרגא צבי טננבוים, שחי בהונגריה במאה הי"ט, דור אחד לאחר החתם סופר. התשובה עוסקת ב"פסק דין בדברי ריבות בעיר גאלאנטע". בעיר ההיא היה רב, שכינה שלוש שנים, וכשרצה הציבור להדיחו, הוא טען ש"אסור להורידו מדין מעלין בקודש ואין מורידין". הרב טננבוים מביא את דברי החתם סופר:

ולא שיכולין לסלקו אח"כ הנה זה דוקא בכתוב בשטר קבלה סתמא שנתקבל על ג' שנים. אבל אם כתוב בפ' כמו בנד"ד שאחר כלות ג' שנים יוכלו לברור ולהחליפו באחר הרי מפורש יוצא שהתנאי הי' לטובת הקהל שיהיו יכולים לסלקו ולא לטובת הרב, ועיין בחת"ס שם באו"ח סי' שלפני סי' הנ"ל ותמצא כזה בדברי עצמו... ומטעם זה נופל גם טענת דמעלין בקודש ואין מורידין דאין זה הורדה שלא עלה מתחילה יותר... אבל במקום דשרי להורידו כנד"ד שלא זכה אלא לזמן או שאר ענין מקח טעות וכדומה ודאי ליכא שום איסור להורידו שלא שייך מעלין בקודש כי אם בכהן.³⁷

לדברי הרב טננבאום, האיסור להדיח את הרב המכהן חל רק כאשר נכתב, שהרב מונה למשך מספר שנים מסוים, אך כאשר נכתב בפירוש, שלאחר המועד שנקצב יוכל הציבור להחליף את הרב, אין כל בעיה בהחלפתו. בתשובתו הוא טוען, כי רבים הבינו את החתם סופר שלא כהלכה, והוא מראה, שבתשובה אחרת הסביר החתם סופר כך. הרב טננבאום מוסיף ומביא מדברי החתם סופר לעניין זה, "לכל יתעקש אדם בדברי חתם סופר". כך כתב החתם סופר בתשובה שעסקה בהדחת חזן מכהן:

אמנם כבר כתבתי הא דרגילין לכתוב זמן ג' שנים בשטרי קבלת רבנות ומשועבדות אינו קביעות, כי מי שמע כאלה שיקבלו רב וכדומה... ואח"כ יוציאווהו משם וילך לו, חלילה להעלות כן על הדעת... א"כ אם גם כאן היה קביעות שבשטר החזנות על אופן הנ"ל הוה כתוך זמנו שאין מעבירין אותו, אבל אם הותנו בפירוש שלאחר ג' שנים כלה זמנו ושני הצדדים יכולין לחזור וצריך קבלה ומנין חדש, אין לנו לקבלו אם יש עדי סתירה ולינה בצל קורתה.³⁸

אדם לזמן קצוב: "ניתן לסמוך אדם לזמן, ובסיום הזמן להסירו ממשרתו, ואין לחוש לדין 'מעלין בקודש' במינוי לזמן מפני שמינוי לזמן הינו רק שליחות שנובעת מכוחו של הממנה או מפני שמדובר במינוי של יחיד ולא במינוי של רבים או מפני שמינוי לזמן אין בו חשש דין של מעלין בקודש כלל" (הרב רפאל שטרן ירושת משפט, התש"ע, בעמ' 538).

37 שו"ת נטע שורק, חלק א, חושן משפט, סימן א.

38 שו"ת חתם סופר, חלק א, אורח חיים, סימן רה.

קציבת כהונת רבנים

החתם סופר טוען, כי כשם שלא ניתן להדיח רב מכהן אף אם נכתב בחוזה, שהכהונה תימשך מספר שנים מסוים, הוא הדין בנוגע לחזן. אבל הוא מעיר, כי אם הותנה בפירוש בחוזה, שבתום תקופת החוזה שני הצדדים יכולים לחזור בהם, הרי הציבור יכול להדיח את החזן מכהונתו,³⁹ ונראה, שהדברים נכונים לטעמו גם לגבי רב, כפי שנטען בשו"ת נטע שורק.⁴⁰ אם כן, הטענה של חתם סופר, שאין תוקף לחוזה של הקהילה עם הרב ושעל-כן מותר להדיח רב מכהן רק במקום שנהגו, נכונה כאשר נכתב בחוזה בסתם שהכהונה תימשך מספר שנים מסוים, ובמקום שאין זה המנהג, ניתן להחליף את הרב רק אם הובהר בפירוש, שכך מותר לעשות בתום התקופה הקצובה בחוזה.

שיטת רצון הציבור

גורם נוסף בנוגע לשאלת קציבת כהונתו של הרב הוא רצון הציבור. מה הדין במקרה שהציבור חתם עם הרב חוזה למינויו לתקופת זמן ממושכת, אך נוצר מצב שבו הרב אינו מקובל על הציבור? האם הציבור רשאי להדיח את הרב? עמדה מקובלת כיום בשיח הציבורי לענייננו היא, שדווקא בשל כך יש לעגן בתקנות את אי-האפשרות לסיים את כהונתו של הרב. לפי עמדה זו, הרב צריך לבטא את דעת התורה ללא משוא פנים וללא חשש מהקהל, ולכן, כדי למנוע מצב שבו יחשוש רב מלהביע את עמדתו ההלכתית, יש למנוע את האפשרות לסיים את כהונתו.⁴¹

39 תשובה זו של החתם סופר אף הוזכרה להלכה בעניין דינו של חזן במשנה ברורה, סימן נג, ס"ק פו.
40 עמדה זו באה לידי ביטוי אצל פוסקים אחרים. כך, למשל, כתב הרב אליעזר ולדינברג: "הרי דאפי" בכתוב קיצבה לקבלה, בכל זאת כל שלא כתוב מפורש שלאחר כלות הזמן כלה זמנו ושני הצדדים יכולין לחזור, ויש לתלות קיצבת הזמן לטובת המתמנה, תלינן ולא מורדינן אותו לעולם" (שו"ת ציץ אליעזר, חלק ב, סימן כו). לדבריו, כדי שיוכלו להוריד את הרב מכהונתו יש לכתוב זאת במפורש בחוזה הראשוני. כך כתב גם הרב מנשה קליין: "אין שום מקום באמצע הזמן לכ"ע להוציא את הרב ואם לא נכתב זמן אזי פשוט שהקבלה היא על כל ימי חייו או עד כמה שירצה להיות שם ולשמש אצלם ובידו היא ולא בידם. (אם לא שקבלהו בפירוש לזמן ידוע והתנה לטובת הקהל שיהיה הברירה בידם להעבירו אחר כלות הזמן הזה)" (שו"ת משנה הלכות, חלק י, סימן רסח).

41 ידועים בהקשר זה דברי המהר"ל בספרו נתיבות עולם (נתיב הדין, סוף פרק ב): "ובפרק שני דיני גזירות (כתובות ק"ה, ב') אמר רבה אמר רב שילא: האי דיינא דשאל פסול למידן דינא ולא אמרן אלא דלית לי לאושולי, אבל אית ליה לית לן בה ע"כ. והטעם כי הדיין שנתלה בביריות וצריך להם פסול הוא לדין, כי אין ראוי שיהיה צריך אל אשר הוא דן. ומעתה אוי לנו מיום הדין, כי הדיינים והם הרבנים שהם במדינות אלו כולם תלויים בראשים וביחידי הקהל, שכל שנה או שלש שנים הם חוזרים להעמיד אותו על רבנות שלו ואיך לא יהיה ירא מפניהם אותם שהוא נמסר בידם באולי לא יחזירו אותו לרבנותו, וראוי לומר כי דיין כמו זה פסול מדינא דלא גרע מדיין דשאל שאלתא. וכל זה ממעשה הדור הזה עם שאר דברים שהוא בארצות האלו, כי הבעלי בתים אין מאמינים להרב כי יראים באולי יצא חוץ לשורה, ולכן יש לחוש גם כן כי הרב ירא מן בעלי הבתים אם לא יעשה רצונם וגם זה מכשלה לכמה וכמה דברים". יש לשים לב, שהמהר"ל ממקד את דבריו בתפקיד הדיין, שהיה בזמנו חלק מתפקיד הרב הקהילה, ואילו כיום, כפי שצוין לעיל, תפקיד הדיינים בישראל הוא נפרד והם אכן ממונים - כמו

דומני, שעמדה זו אינה שגויה בלבד, היא אף הופכית ממש לתפיסה המסורתית של מעמד הרב ביהדות. לפי תפיסה זו, הרב יונק את סמכותו על הציבור ממקור עליון, ואילו לפי התפיסה המסורתית, הרב יונק את סמכותו מהציבור, וללא הסכמת הציבור אין לו כל מעמד. היטיב לבטא זאת הרב יעקב אריאל: "מקור סמכותו של הרב הוא הציבור שמינה אותו, וזו הסיבה למחויבותו של הציבור לקבלת מרות הרב שהוא עצמו מינה. הסמכות התורנית נתונה אם כן למרא דאתרא, אולם מקור הסמכות, כמו גם דרך קבלתה, נמצאים אצל הציבור".⁴² בשל כך, הציבור הוא שבוחר ברב וממנה אותו, ורב מקומי - "רב מטעם" - שמונה בידי שליטי מדינה, או בידי ועדת רבנים, ארצית, אין לו כל מעמד של מרא דאתרא כלפי הציבור.⁴³

רצון הציבור בסוגיה זו חשוב כל כך, שיש הסבורים כי ניתן להדיח רב אפילו באמצע כהונתו, או להדיח רב שכהונתו לא נקצבה, אם אינו מקובל על הציבור. לקראת סיום תשובתו הארוכה בדבר התמודדותו כנגד הרב הראשי המכהן בשנת 1972, כתב הרב עובדיה יוסף את הדברים הבאים:

ועיין להגאון הראשון לציון ח"ד בדרא בשו"ת נדיב לב (חיו"ד סי' קי) ד"ה ממוצא דבר, שכתב, שעיקר זכות שררת הרב על הציבור, הוא כשרוב הציבור חפצים בו, אבל אם רוב הציבור אינם מרוצים ממנו, מה כחו יפה להשתרר עליהם בחזקה, ושכ"כ מהראנ"ח שאפילו אם היו מושבעים להרב הראשון, כיון שרבים אינם חפצים בו, מותרים להעבירו. ושכיוצא בזה כתב בשו"ת חקרי לב (חאו"ח סי' יט). וכן מוכח בתשובת התשב"ץ ח"א (סי' קנט) שכתב, שאפילו הנשיא עצמו שיכול לכופף את ישראל לעמוד על גזרותיו, יכולים רבים לסלקו מנשיאותו, ואף על פי שהוא גדול בישראל ומזרע דוד, כדאשכחן בברכות (כח א) שהורידו את רבן גמליאל מנשיאותו, לכבודו של ר' יהושע, אף על פי שלא היה בנשיאותו שום דופי. תדע שאחר שנתפייס עם ר' יהושע העלוהו לנשיאותו. ע"ש. וכן דעת מרן החבי"ב בעל כנסת הגדולה, בשו"ת פני משה ח"ג (סי' לא) הנ"ל. ע"ש. וע"ע בשו"ת שבות יעקב ח"א (סי' כט), ובשו"ת פני יצחק אבולעפייא ח"ה (חומ"מ סי'

השופטים - לכל החיים, ומשך כהונתם אינו קצוב. ומכל מקום, כפי שאנו מראים במאמר זה, הדעה המקובלת הייתה, בניגוד לתפיסת המהר"ל, כי ניתן לקצוב את כהונתו של רב העיר, אף שבדרך כלל היה מכהן גם כדיין.

42 הרב יעקב אריאל "מעמדו של רב בישראל ותפקידו" רבנות - האתגר א 19 (ידידה שטרן ושוקי פרידמן עורכים, התשע"א), בעמ' 27.

43 ניתן גם לטעון, בהבדל קטן מהרב אריאל, כי מקור הסמכות של הרב על הציבור הוא אלוקי, אך רצון הציבור הוא תנאי לכך שהרב יקבל את סמכותו ממקור זה. לענייננו, אין הבדל גדול בין שתי הגישות הללו.

א), ובשו"ת כפי אהרן ח"ב (חיו"ד סי' ו), ובשו"ת יד יצחק ח"א (סי' קפו דף פח ע"ד).⁴⁴

הרב עובדיה יוסף מאריך להוכיח ממקורות שונים, כי כאשר הציבור אינו חפץ ברב ניתן להחליפו ברב אחר, אפילו כאשר הציבור חתום על חוזה עם הרב הממונה. הרב עובדיה מראה, שאפילו את נשיא ישראל יכול הציבור להדיח כאשר דעתו אינו נוחה ממנו. מיד לאחר דברים אלו הוסיף הרב את השורה הבאה: "ויותר ממה שקראתי לפניכם בפסק דין דגן, כתוב כאן על לוח לבי, וכבוד ה' הסתר דבר". נראה, שבדברים אלו הוא רומז, כי לדעתו אין הציבור חפץ עוד ברב הראשי, הרב נסים, ולכן ניתן להדיח אותו מכהונתו.⁴⁵ לענייננו, ניתוח המציאות והעדפות הציבור באותו הזמן חשובים פחות מהעמדה העקרונית שמבטא הרב עובדיה יוסף בתשובתו.⁴⁶

תפיסה זו באה לידי ביטוי גם בתשובה של המהרשד"ם. התשובה עוסקת במקרה של "רב וזקן ומנהיג כמה קהלות בכל עניני אסור והתר בין בהנהגת המדינה על הכל מתנהגים על פיו. ובסוף ימיו חלה את רגליו באופן שלא יכול לצאת ולבא לפניהם כלל וקם קהל א' מיוחד מקהלות הרב הנזכר אשר היה הרב מתמיד תפלתו עמהם והסכים לקחת חכם ללמד דעת את העם ולדרוש להם ביום שמחתם כמנהג חכמי הקהלות והרב הזקן ההוא כשמוע הענין יצא הקצף מלפניו". המהרשד"ם נדרש להכריע בין שני הרבנים וכך כתב:

זקן זה לא ידעתי מה אדון ביה ואם קנה חכמה מה חכמתו וכי לא ידע שאחד מכ"ד דברים שכתב הרמב"ם שמנדין עליהם המעכב את הרבים מלעשות מצוה ואין לך מצוה גדולה מלשמוע תורה ממי שלבו חפץ... ואם כן אחר שהקהל חפצים בו ולא באחר היה ראוי לזקן לבטל רצונו ולא מבעיא עתה שכפי השאלה

44 שו"ת יביע אומר, חלק ט, חושן משפט, סימן ט.

45 בתחילת התשובה אף מספר הרב עובדיה כי "הבעתי ספקותי במכתב לפני מי שגדול הגרי"ש אלישיב שליט"א, בענין איסור הורדת רב ממשרתו". הרב עובדיה מצטט את תשובתו של הרב אלישיב: "הנני בזה להודיעו כי לדעתי, לפי נסיבות הענינים אשר לפנינו, שאלה זו אינה צריכה לפנינו, ולא רק שאין בזה שום נדנדוד של איסור, אלא אף מצוה נמי איכא".

46 יש המציינים, כי עשור לאחר מכן, כאשר נקצבה כהונתו של הרב עובדיה יוסף עצמו, הוא מזה כנגד חברי הכנסת שפעלו להדחתו, כך שיתכן כי חזר בו מעמדתו. יש להעיר, שהרב עובדיה כתב את תשובתו בשנת התשל"ב בעבור עצמו (ולא לנמען כלשהו), אך פרסם אותה בשו"ת יביע אומר שנים רבות לאחר מכן, בשנת התשס"ב, מה שמלמד כי עמדתו ההלכתית לא השתנתה. נראה, שהבדל חשוב בין הכהונות של הרב נסים ושל הרב אונטרמן ובין זו של הרב עובדיה הוא זה, שהרב נסים והרב אונטרמן הורשו להתמודד בשנית על משרת הרב הראשי, אך עשור לאחר מכן, הרב עובדיה והרב גורן לא הורשו להתמודד וכהונתם הסתיימה על פי חוק, אך לא בהצבעה של הגוף הבוחר את הרבנים הראשיים. כמו כן אפשר, שהרב עובדיה הביע מורת רוח על כך שמדיחים אותו, אך לא ערער על הסמכות לעשות זאת. עוד יש לציין, שבתחילת התשובה כותב הרב עובדיה כי "לא אדבר כאן על הנהגתו של הרב יצחק נסים דבר, אלא בעיקר ההלכה", וכך, אכן, מסתבר מתשובתו.

הוא אינו יכול לשרת הקהל כמנהג הקהלות אלא אפילו היה בריא אולם וככחו אז כחו עתה אחר שהקהל בחרו בתלמיד חכם זה ולא באחר היה לו לעבור על מדותיו הטובות. טוב הוא מרבי הקדוש שאמר לו לוי בפניו נתת לו רשות לעמוד, או לא ידע מה שעשו ישראל לרבן גמליאל שהעבירוהו חבריו ולא נמנע ר' אלעזר בן עזריה מלקבל עליו אחר שרצו בו ישראל והיה בחור... חלילה וחס לה' לעכב תורה אלא כיון שרוב ישראל היו חפצים בו היו סובלים. וכן ראוי לכל חכם ישראל ללמוד מהם ולא להיות סבה ימנעו הרבים מלשמוע תורה ממי שלבו חפץ וכל זה אפילו היה זקן בריא על אחת כמה וכמה בהיותו חולה.⁴⁷

המהרשד"ם מאריך להוכיח את הרב המבוגר על שהוא מונע תורה מישראל, אך אין הוא תולה זאת בכך שהרב חדל מלתפקד, אלא ברצון הציבור למנות לעצמו רב אחר. לדבריו, אף אם הרב המכהן צעיר ובריא, מותר לציבור להחליפו אם הוא מעדיף רב אחר, קל וחומר רב קשיש שאינו מתפקד.

כך סבר גם הרב יוסף דב סולובייצ'ק, כפי שניתן ללמוד מהסיפור הבא, המופיע בספר "נפש הרב":

שמעתי תלמיד חכם אחד שהיה לו צרות מהבעלי בתים שלו, שרצו לסלקו ממשרתו ובא והביע צערו בפני רבנו [- הרב סולובייצ'ק] ואמר לו שהוא לא יוכל לעזור לו כי לפי דעתו בהלכה זו בכדי להמשיך ברבנות - כמו בכדי להתמנות למשרת הרבנות - בעיני שיהיה מרוצה לקהל, ואם אינו מרוצה, אסור לו להישאר על משמרתו.⁴⁸

תפיסת התלמיד־חכם מבטאת את העמדה שדחינו: לטעמו, מקור סמכותו של הרב הוא עליון, אשר על־כן, אם הציבור, ה"בעלי בתים", מבקשים להדיחו ממשרתו, יש למנוע זאת. עמדתו של הרב סולובייצ'ק הפוכה לחלוטין: לא זו בלבד שאין למנוע מהציבור לסיים את כהונת הרב, אדרבה, הרב עצמו צריך, מיוזמתו, לסיים את כהונתו אם אינו רצוי לציבור. אסור לרב לכפות את עצמו על ציבור שאינו חפץ בו.

מנהג המדינה

על־פי שיטת החוזה ושיטת רצון הציבור נראה, שניתן - ואולי אף ראוי - לקצוב כהונה של רבנים. אך מה בנוגע לשיטת המנהג? ניתן לטעון, כי במדינת ישראל התפתח מנהג

47 שו"ת מהרשד"ם, יורה דעה, סימן קלב.

48 הרב צבי שכטר נפש הרב - מתורתו של הרב יוסף דב סולובייצ'ק (התשנ"ד), בעמ' רסז.

קציבת כהונת רבנים

שלא לקצוב כהונה של רבנים וכי אין לזוז ממנהג זה. ועוד ניתן לומר, שמנהג זה נקבע כבר בטרם קום המדינה, אשר עליכן בוודאי אין לזוז ממנו.

כדי לדון בטענה זו עלינו לעיין בנוהלי מינוי הרבנים, שהונהגו בארץ בתקופה המנדט הבריטי. הדיון הממוסד בדבר משך הזמן של כהונת הרבנים החל בארץ ישראל עם הקמת הרבנות הראשית ומועצת הרבנים החברים בה, בשנת 1921. הוועדה שמינה הנציב העליון, הרברט סמואל, לבחון את "סדור הרבנות הראשית בארץ ישראל", המליצה כי הרבנים והמועצה ימונו לשלוש שנים, שאחריהן ייערכו בחירות חדשות. בפרוטוקול הישיבה החמישית של הוועדה הציגו רבני ישראל דעות שונות לעניין זה. ייתכן שהן ביטאו את המנהגים ששררו בארצות המוצא של הרבנים. היו מהם שסברו, כי יש למנות את הרבנים לתקופה של שנה, אחרים סברו כי על המינוי להיות לשלוש שנים, כהמליצת הוועדה, והיו שטענו כי המינוי צריך להיות לכל החיים.⁴⁹ כך, למשל, במהלך הדיון טען הרב ציטרון, רבה של פתח תקווה, כי המינוי צריך להיות לשנה אחת בלבד, הן מפני ש"יש לנו גם אחריות מוסרית כלפי הממשלה" והן מפני החשש, שהרבנים לא יהיו מוכשרים לתפקידם. הרב יהודה לייב פישמן-מיימון טען, כי בחירה לשנה אחת "תכניס את הרבנים הנבחרים רק לתוך פוליטיקה של בחירות עוד טרם שיספיקו להיכנס לתוך העבודה", אך תמך בבחירה לקדנציה של שלוש שנים וטען, כי הדעה שיש לבחור את הרבנים לכל ימי חייהם היא דעה "מסוכנה".⁵⁰

הרב קוק צידד גם הוא בעמדת הביניים:

מצדדים שונים מביטים בעינים רעות על הרבנות, ואסור לנו לזלזל בכבודה ולתת מקום להשפילה למדרגה נמוכה כזו של התרופפות מעמדה בחברה על ידי בחירות תכופות. בזה נגרום התרועעות מעמדם של רבני כל העולם. מצד שני צדקו המתנגדים למסור לאדם תפקיד לכל ימי חייו מחשש פן איננו מוכשר לתפקידו.⁵¹

הרב קוק סבר, כי אמנם, בחירות מדי פרק זמן קצר יביאו לידי ביזוי הרבנות, אך התנגד למינוי רב לכל החיים.⁵² אכן, זמן הכהונה נקבע לשלוש שנים. ב־1924 היה ניסיון לקיים

49 פרוטוקול הדיון מובא אצל יהושע בארי אוהב ישראל בקדושה (התשמ"ט), בעמ' 291-297.

50 שם, בעמ' 293.

51 שם.

52 הרב איסר זלמן מלצר, שהתנגד להחלפת מועצת הרבנות הראשית בשנת תש"ה, טען כי "מה שאומרים שתקנת הבחירות היתה בהסכמת הגאון מהרא"י קוק זצ"ל אין מזה סמך כלל, כי מכיון שרצה לעשות משרד הרבנות מאושר מהממשלה בודאי היה צריך לעשות על פי החוק, ובפרט שסתם כתב רבנות נעשה בכל מקום על זמן, אבל לא עלה על דעתו ש"י בחירות יורידו איזה רב מחזקתו" (הובא אצל

בחירות, אך הן לא נערכו. הרב קוק עצמו דווקא תמך בבחירות חדשות, כפי שמציין חוקר הרבנות הראשית, ד"ר אריה מורגנשטרן: "מכל חבריה [של מועצת הרבנות] היה הרב קוק הליברלי ביותר לגבי עצם רעיון עריכת בחירות חדשות ואף הודיע על עמדתו החיובית בעניין ברבים"⁵³.

הליך דומה נקבע בנוגע לרבנים המקומיים. בשנת 1927 נקבע בתקנות "כנסת ישראל", הארגון הכללי של יהודי ארץ ישראל בתקופת היישוב, כי "באותן הקהילות שתחליט עליהן מועצת הרבנות הראשית תוקם לשכת רבנות או ימונה רב"⁵⁴. על סמך תקנה זו נקבע ב-1936, בידי מועצת הרבנות הראשית והוועד הלאומי, נוהל לבחירת רבנים מקומיים. כך קבע הנוהל לגבי משך כהונת הרבנים:

לשכת הרבנות או הרב יפָּחרו לתקופה של חמש שנים. אם לא הודיע ועד הקהלה לחברי לשכת הרבנות או להרב חצי שנה לפני תום הזמן הנ"ל על רצונו לערוך בחירות חדשות, תִּקָּשֵׁב לשכת הרבנות או הרב כנבחרים לעוד חמש שנים, והוא הדין גם בכל חמש השנים הבאות אחרי זה.⁵⁵

כהונת הרב המקומי נקצבה לתקופה של חמש שנים וניתנה לוועד הקהילה (מעין מועצת העיר) הסמכות לערוך בחירות חדשות בסוף התקופה הזו, כראות עיניו.⁵⁶ כמו כן נקבע בתקנות אלו, כי "מועצת הרבנות הראשית נבחרת אחת לחמש שנים החל מיום בחירתה". נוהל זה במועצת הרבנות הראשית קיים עד היום. מדי חמש שנים מתקיימות

ידעאל מלצר בדרך עץ החיים כרך ב, התשמ"ו, בעמ' 312). במחילת כבוד תורתו נראה לי, שקשה לקבל את הדברים. פרוטוקול דיוני הוועדה שעסקה בהקמת הרבנות הראשית מלמד, כי הרב קוק ידע להתנגד לדרישות החילונים והממשלה כאשר הדברים לא נראו בעיניו, ומכאן שהוא סבר, כי אין זה ראוי למנות רב לכל החיים. ועוד הראינו, כי גם לאחר שנבחר הוא תמך בהליך של בחירות.

53 אריה מורגנשטרן הרבנות הראשית לארץ ישראל - ייסודה וארגונה (התשל"ג), בעמ' 188. הרב קוק לא התנגד לכך, על אף שבפרוטוקול הדיון בשנת 1921 הוא טען, כי הסתדרות הרבנים צריכה לקבוע אם יש לערוך בחירות חדשות: "צריך לבחור ברבנות כללית ובידי הסתדרות הרבנים להחליט: אם יש צורך בבחירות חדשות אם לאו" (יהושע בארי, לעיל בה"ש 49, שם).

54 תקנות כנסת ישראל 1927 עדות דתיות, 15(1).

55 תוספת מס' 2 לעתון הרשמי, גיליון 582, 9.4.1936, בעמ' 201.

56 נוהל זה קובע, כי אם הקהילה רוצה לסיים את כהונת הרב עליה להודיע לו על כך חודשים אחדים לפני תום החוזה. נוהל זה לא הונהג לראשונה בתקופת היישוב. כך, למשל, קבע פנקס ועד הקהילות הראשיות של מדינת ליטא בשנת שפ"ח: "אב בית דין אם לא יודיעוהו הקהל חצי שנה קודם כלות זמן קבלות זמן האב בית דין שרוצים לסלקו, הרי חזר ונתקבל מאליו מכלות זמנו ולהלן כזמנו הראשון". וכן בקהילת במברג, בשנת תנ"ח: "זמן הרבנות ימשוך עד כלות שלושה שנים, ובאם לא יחפצו בו עוד, יודיעו אליו רביעית שנה מקודם, ואם לא יודיעו רביעית שנה מקודם ימשוך עוד שלושה שנים אחרים, וכן יהיה עד לעולם" (תקנות אלו הובאו אצל ורפטיג, לעיל בה"ש 15, שם).

קציבת כהונת רבנים

בחירות ואחריהן, בדרך כלל, כמה מהרבנים שכיהנו במועצת הרבנות הראשית מפנים את מקומם לרבנים אחרים, שנבחרו.⁵⁷

ראינו, שבתקופת המנדט הבריטי, על דעת מועצת הרבנות הראשית, התקבל בארץ ישראל המנהג, שכהונת הרב המקומי אינה לכל החיים ושהציבור רשאי לקצוב את זמנה, וכך הונהג בנוגע לכהונת הרבנים הראשיים, בתמיכת הרב קוק. מהדיון לעיל אנו למדים, שלא ניתן לטעון כי לפני כן היה נהוג בארץ שלא לקצוב כהונה, וכי מנהג זה שונה רק בתחילת תקופת היישוב היהודי החדש. אדרבה, בארץ נהוג היה לקצוב את כהונת הרבנים ורק לאחר מכן הוחלט שלא לשנות נוהל זה. שינוי הנוהל נכפה על הקהילות בתקנות שקבע משרד הדתות, כך שקשה לטעון כיום כלפי ציבור המבקש להחליף את הרב, ולומר כי בקשה זו נוגדת את המנהג. באותה המידה יכול שר לקבוע תקנות חדשות, וכעבור עשרות שנים יחליט מישהו כי זהו המנהג ואין בלתו. בנוסף לזאת, כהונת חברי מועצת הרבנות הראשית קצובה כיום לקדנציות, שבסופן ניתן להיבחר בשנית ובשלישית, אך תפקיד הרב הראשי מוגבל לקדנציה אחת בלבד, כך שקשה לטעון, שהחקיקה מבטאת מנהג אחיד. יתר על-כן, נראה ששאלת המנהג בארץ היא שאלה רחבה יותר. כך, למשל, בנוגע לסוגיית ירושה בתפקידי רבנות. ידוע, כי יש דעות מרכזיות בהלכה, שתפקיד הרבנות עובר בירושה מאב לבן. הרב הראשי לישראל לשעבר, הרב ישראל מאיר לאו, דן בסוגיה זו וקבע, כי "מנהג המדינה כיום הוא שמישרות ציבוריות אינן נחלתו של איש, ואדם שהתמנה למשרה כזו אינו רשאי להעבירו על דעת עצמו לאחר, וגם לא להורישו לבנו אחריו... יש לקיים מכרז כנהוג, ולאפשר לבן להגיש את מועמדותו במכרז".⁵⁸ לפי הרב לאו, המנהג בארץ מבטא את התפיסה השוררת במדינה בנוגע למשרות כלליות.

נהוג בישראל, כי אדם אינו ממונה לתפקיד לתקופת זמן של עשרות שנים בלי שניתן להחליפו, אלא אם התפקיד הוא משרה שיפוטית - משרת שופט, או דיין. על נושאי משרות אלו נאסר לבטא את דעותיהם בסוגיות פוליטיות וציבוריות ועליהם להיות בלתי-לויים בציבור. האם מעמדם של רבני הערים והשכונות צריך להיות דומה למעמד הדיינים? מסתבר שלא. בשנים האחרונות התרעמו רבני ישראל - ובצדק, לטעמי - על הניסיונות

57 עם זאת יצוין, כי היו שהתנגדו לנוהל זה. הרב איסר זלמן מלצר פרסם בשנת תש"ה איגרת קצרה "על דבר הענין העומד על הפרק, לעשות בחירות לחברי הרבנות הראשית" (הובא אצל מלצר, לעיל בה"ש 52). הוא קובל על המבקשים לסמוך על דעת הרמ"א בעניין זה ומביא כנגדם את תשובתו של החתם סופר שנדונה לעיל. הרב צבי פסח פרנק העיר שם, שהוא מסכים לדעתו. כפי שצינו, דעתם לא התקבלה ועד היום נערכות, אחת לחמש שנים, בחירות למועצת הרבנות הראשית.
58 הרב ישראל מאיר לאו "ירושה במשרות ציבוריות" תחומין יט 9 (התשנ"ט).

של משרד המשפטים להעמידם לדין משמעתי בשל התבטאויות אלו ואחרות.⁵⁹ כפי שטענו הרבנים, תפקיד רב העיר אינו רק תפקיד של עובד ציבור, אלא יש בו - בניגוד לתפקידי השופט והדיין - יסודות מהותיים לתפקיד של נבחר ציבור. גם בית הדין הגבוה לצדק עמד על ההבחנה העקרונית בין דיינים ובין רבני ערים. השופט ברק והשופט גולדברג קבעו, כי יש פעולות המותרות לרב, אך אסורות על דיין, בהיותו נושא משרה שיפוטית.⁶⁰ זאת ועוד, רבני ערים ושכונות אינם חייבים בדיווח על פעילותם, כמוהם כחברי הכנסת. ה"פריבילגיות", שנבחר ציבור במדינה זכאים להן, נובעות מן המנדט שהציבור נותן להם. מכאן, שגם לפי מנהג המדינה, מן הראוי שרבנים הממלאים תפקיד ציבורי ייבחרו בידי הציבור מדי כמה שנים.

סיכום

במאמר זה הצגנו כמה שיטות לקציבת משך כהונה של רבנים:

1. אפשר שלא לקצוב את משך זמן הכהונה, כך שזו תהיה לכל החיים, ואפשר לקצוב את משך כהונתו של רב אם מנהג המקום לעשות כן.
2. בתום קדנציה ניתן שלא להאריך את משך הכהונה אם בחוזה הראשוני, שנחתם איתו, הובהר במפורש, שכהונתו קצובה למשך זמן שנקבע בו בחוזה.
3. אם הרב אינו מקובל על הציבור ניתן להחליף אותו אפילו באמצע תקופת כהונתו, כיוון שהרב יונק את סמכותו מהסכמת הציבור.

כפי שהראינו, המנהג המקובל ברוב קהילות ישראל ובתקופת היישוב היהודי החדש בארץ ישראל בפרט, היה קציבת משך כהונתו של הרב לתקופה בת כמה שנים, שבסופה יכול היה הציבור להחליט אם כהונתו של הרב תימשך.

לאור זאת נראה, שיש צדק הלכתי רב בניסיון לשנות את התקנות ואת ההנחיות של המשרד לשירותי דת בנוגע לרבני ערים, שכונות וישובים, ולקצוב את כהונתם למשך כמה שנים, שאחריהן תינתן לציבור האפשרות להאריך את כהונת הרב, או למנות רב אחר. כדי שלא לגרום זלזול בכבוד הרבנות ראוי - כפי שטען בשעתו הרב קוק - שהבחירות לא תהיינה תכופות. נראה, שפרק זמן של שבע עד עשר שנים הוא יאה ומכובד לכהונה. אם תתקבל הצעה זו, נראה שיהיה ניתן להימנע מלקבוע גיל סף להתמודדות, או גיל פרישה אחיד לרבנים, כפי שקובעות התקנות כיום. ראש ממשלה

59 הצעת חוק שירותי הדת היהודיים (תיקון - דין משמעתי לרבני ערים), התשע"ד-2014, ה"ח הממשלה 857.

60 בג"צ 732/84 צבן נ' השר לענייני דתות ואח', פ"ד מ(4) 148.

קציבת כהונת רבנים

וראש עיר יכולים להיבחר בכל גיל, ואין סיבה שרב, שהציבור חפץ בו, לא יוכל להיבחר לאחר גיל 70 או להמשיך לכהן לאחר גיל 75.⁶¹

כדי למעט את החשש מפגיעה בכבודם של תלמידי חכמים ניתן לקבוע, כי רב שהוחלט שלא להמשיך את כהונתו ימשיך להחזיק בתואר, כפי שנהוג כיום בתואר הראשון לציון וכפי שנהוג היה בעבר בנשיא הכבוד של מועצת הרבנות הראשית,⁶² אך בפועל, רב זה לא יחזיק עוד בסמכויות הנתונות לרב מתוקף תפקידו.

דומני, שקשה להתעלם מכך שברוב הערים והשכונות במדינת ישראל נוצר במהלך השנים נתק בין הרב ובין הציבור. לפיכך נראה, כי שינוי התקנות לא יביא למיעוט כבודם של תלמידי חכמים אלא להפך, הוא ירומם עד מאוד את מעמד הרבנות והרבנים במדינת ישראל.

61 כמו כן נראה, שכדאי לשנות את חוק הרבנות הראשית ולאפשר לרב ראשי מכהן להתמודד על המשרה בשנית, כפי שהיה נהוג במדינה.

62 סעיף 2 לחוק הבחירות למועצת הרבנות הראשית, תשל"ב-1972, ס"ח 649, קבע, כי "מי שהיה רב ראשי לישראל ואחרי תום תקופת כהונתו לא היה מועמד בבחירות לרבנים הראשיים לישראל, תוארו - נשיא כבוד של מועצת הרבנות הראשית. התואר נשיא כבוד של מועצת הרבנות הראשית מקנה לנושאו את הזכות להשתתף בדעה מייעצת בכל ישיבה של המועצה שאליה הזמינו אותו שני הרבנים הראשיים לישראל".